

Лекція 2.

Тема 2. Сім'я як основа соціалізації особистості

План.

1. Визначення основних понять. Роль родини у процесі соціалізації особистості.
2. Сімейне виховання та його особливості.
3. Вплив сімейного середовища на особистість дитини, її соціалізацію.
4. Сутність культури взаємин батьків і дітей. Міжособистісні взаємини, варіанти взаємин. Типи взаємодії батьків і дітей.
5. Проблеми у взаєминах батьків і дітей, їх причини та наслідки для розвитку особистості дитини.

Основні поняття: сім'я, родина, сімейне виховання, середовище, соціалізація, особистість, міжособистісні взаємини

Самостійна робота

1. Підготуватися до семінарського заняття
2. Зробити огляд одного з педагогічних фахових видань, у яких би висвітлювались питання виховання дитини у сім'ї.
3. Підібрати приклади типів взаємодії батьків і дітей з життя, літератури, кінематографа (*вказати джерело, навести приклад, визначити тип взаємодії*).
4. Пройти тестування в Moodle.

Визначення основних понять

Сім'я – це спільнота, заснована на шлюбі подружжя (батька, матері) та їх неодружених дітей (власних та усиновлених), пов'язаних духовно, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю.

Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 р., визначає, що «Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на основі шлюбу, кровного споріднення, усиовлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства».

З'ясування понять великої і малої сім'ї є особливо важливою проблемою для розробки концептуальних засад школи, подібної до родини, оскільки велика сім'я в українців – це завжди родина, малу сім'ю родиною називають не на всій території України.

Українська родина – спільнота споріднених між собою людей, що постійно оновлюється, віддзеркалюючи трансформацію соціально-економічних умов суспільства в цілому. Хоча для родини, як і для сім'ї, характерні історична змінність внутрішньо родинних взаємин, однак, зародившись в надрах роду і влившись в його систему через родинні, сакральні та релігійні зв'язки, вона зберегла свою самодостатність, єдність з родом.

Словник синонімів української мови: родина – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом, сім'я, сімейство, застаріле – челядь, діалектичне – посімейство, розмовне – хата, домашні (така група людей, котра перебуває в одному приміщенні).

В.Даль: сімейство тлумачить як сукупність близьких родичів, котрі разом проживають батьки з дітьми, одружений син чи заміжня донька, які проживають окремо, складають вже окрему сім'ю.

Родинно-сімейна енциклопедія: родина – спільнота людей, об'єднаних на основі шлюбних і кровних зв'язків, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом, ведуть спільне господарство і між якими встановлюються багатосторонні стосунки: між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами й іншими родичами. Деякі дослідники (П.Сорокін) відносять до складу родини кровників, свояків, тощо. Аналіз різних визначень слова родина дає можливість визначити значення, що характерні лише для родини. Далекі і близькі родичі по батьковій і материній стороні об'єднані на основі шлюбних і кровних зв'язків і знаються впродовж багатьох поколінь. Різниця у значеннях сім'ї та родини полягає ще й у тому, що сім'я зосереджується в трикутнику батько – мати – дитина, що символізує Трійцю, а родина охоплює сім'ю родичів і може символізувати Дім, наповнений родичами, рідними, що поруч і далеко, померлими і ще ненародженими; в своїй домівці, в рідній стороні, на землі і в космосі.

Поняття **рід** філософсько-соціологічна література визначає як групу кровних родичів, котрі ведуть своє походження за однією лінією (материнською чи батьківською), усвідомлюють себе нащадками загального предка (міфічного чи реального), мають загальне родове ім'я. «Вести рід» (початок) означає «бути нащадком когось-небудь, походити від когось».

Згідно з давньою традицією наші предки вимірювали час від семи днів до семи поколінь. Сім'я розглядається також як уособлення семи поколінь Роду. В українській традиції генеалогія ведеться за чоловічою лінією (зберігається прізвище).

Роль родини у процесі соціалізації особистості

Перший досвід соціальної поведінки маля набуває в родині, яка об'єднує найрідніших людей спільними переживаннями, обопільними любов'ю, турботою, обов'язками. У дітей формуються уявлення про те, що хороша, дружна родина — запорука щастя людини, що слід берегти й примножувати родинні традиції, дбати про те, щоб родину поважали. Дитина має виявляти турботу про рідних, бажання давати радість, задоволення близьким людям, виконуючи головні правила співжиття в сім'ї, запобігати непорозумінням між її членами, а в

разі їх виникнення брати на себе сміливість порозумітися щодо прикрого випадку, вибачитися, якщо завинив сам, пробачити іншим. Важливо вчити виявляти ініціативу у встановленні контактів, діючи в інтересах членів родини: втішити засмученого, радіти успіху, виявляти готовність до спільної діяльності, особливу турботу про найменших і найстарших у родині, запобігливість і розуміння (допомогу пропонувати, не принижуючи гідності, ввічливо розмовляти, не перебиваючи інших, не втручатися в особисті справи, не завдавати зайвого клопоту).

У родині дитина набуває соціального досвіду впевненої поведінки. У неї формується відчуття власної значущості та значущості своєї поведінки, закладаються основи почуття гідності. Адже саме родина дає відчуття захищеності — важливе для розвитку самостійності, впевненості, задоволення потреби у соціальній відповідності вже у дитинстві. Почуття моральної захищеності особливо важливе для позитивного сприймання себе, що уможливорює виховання поваги до інших людей.

Сім'я вводить дитину в суспільство, саме в ній вона одержує соціальне виховання, стає особистістю. У дитинстві її годують, доглядають, у дошкільному віці – відкривається світ. У сім'ї зміцнюються здоров'я дитини, розвиваються його задатки і здібності, піклуються про утворення, розвиток розуму, вихованні громадянина, закладаються гуманні риси характеру, доброта і сердечність, дитини учать оцінювати свої вчинки і відповідати за них. Тут діти прилучаються до праці, вибирають професію. Сім'я готує юнака до самостійного сімейного життя, привчає поважати добрі традиції сім'ї.

Сім'я — це будинок, що поєднує людей, тут закладаються основи людських відносин, відбувається перша соціалізація особистості. Аналіз соціального впливу на особистість показав, що в 40% людей у їхньому житті вирішальне вплив зробила сім'я, у 30% — засобу масової інформації, тільки в 20% — школа, у 10% — вулиця.

Засвоєні в дитинстві норми співжиття лежать в основі особистісної поведінки людини та її стосунків з іншими. Отже, первинна соціалізація, яка відбувається в сім'ї, залишає слід на все життя. Якщо ж діти не отримують правильних орієнтирів, не привчаються до того, щоб турбуватись про інших і в першу чергу про своїх батьків, які дали їм життя, викохали та випестували, то виникає ще одна педагогічна проблема сім'ї - байдужість дітей до своїх батьків.

Порівняно з іншими соціальними інститутами сім'я має певні особливості, що істотно впливають на становлення особистості дитини. Розглянемо їх.

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї.

2. Включеність дитини в сім'ю з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи

3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричиняються до інтеріоризації дітьми зразків поведінки насамперед батьків і тільки потім — людей поза сім'єю.

4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне «зараження».

До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, зараховують:

- соціально-демографічну структуру сім'ї (соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь);
- превалюючий психологічний клімат, емоційну настроєність сім'ї;
- тривалість і характер спілкування з дітьми;
- загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;

- зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
- матеріально-побутові умови. Можна констатувати ускладнення виконання виховної функції сім'ї з таких причин:
 - через відсутність у дитини досвіду взаємодії з людьми різного статусу (братами, старшими родичами);
 - через утруднення в засвоєнні соціальних цінностей, нагромаджених старшими поколіннями, відносно ізоляцію від старших родичів;
 - через можливу суперечливість виховних впливів внаслідок передання батьками права на виховання іншим соціальним інститутам.

Сімейне виховання та його особливості

Сімейне виховання є невід'ємною частиною національної системи освіти і виховання. З його допомогою в сім'ї як вічному загальнолюдському мікросередовищі життєдіяльності декількох поколінь людей починається процес соціалізації особистості, здійснюється передача дітям накопиченого людством, родоводом і батьками досвіду, закладаються основи громадянських, трудових і моральних принципів і норм поведінки, здійснюється підготовка дітей до самостійного сімейного життя.

Сімейне виховання (у широкому змісті слова) — це одна з найбільш древніх споконвічних форм соціалізації і виховання дітей, яка органічно об'єднує об'єктивний вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків з дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості.

Під сімейним вихованням у вузькому змісті слова (виховною діяльністю батьків) нами розуміється взаємодія батьків з дітьми, яка ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості, любові, турботі, повазі і захищеності дитини і сприяє створенню сприятливих умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку і саморозвитку особистості дитини.

Сімейне виховання — своєрідний і специфічний процес. Його специфіка полягає в наступних основних характеристиках:

- 1) сприяння здійсненню нерозривного зв'язку поколінь, їхнього минулого, сучасного і майбутнього, морально-духовній єдності членів сім'ї як близьких людей і як представників суспільства;
- 2) здатність сімейного виховання на відміну від суспільного непомітно (мимоволі), але дуже дієво за допомогою унікального механізму функціонування сімейних зв'язків і інстинкту формувати в дітей людські почуття до своїх батьків, дідуся, бабусі, членів сім'ї і через них до всіх інших людей, свого народу, усього людства;
- 3) наявність природної теплоти любові і сердечності в сімейному спілкуванні і відносинах, що служить могутнім фундаментом для морально-емоційного виховання дітей;
- 4) неперевершеність сімейного виховання за своїм емоційним характером;
- 5) безперервність, тривалість і різноманіття виховного впливу на дітей людей різної статі і віку, професійних інтересів, життєвого досвіду і людських цінностей;
- 6) виконання ролі споконвічної (вихідної) ланки в процесі виховання;
- 7) можливість глибокого і систематичного практичного вивчення й врахування індивідуальності дитини;
- 8) відкритість виховного процесу в сім'ї на відміну від подібного процесу в навчальних закладах;
- 9) неформальність процесу виховання в сім'ї, заснованого на позитивних традиціях родоводу, сімейних традиціях, звичаях, звичках, вдачах, укладі життя;
- 10) можливість сприятливої сім'ї як виховного колективу виконувати роль організуючого "центра", що направляє на дітей усі виховні впливи, засоби і сили;
- 11) наявність визначеної стихійності і суб'єктивності батьків і інших членів сім'ї стосовно дітей;

12) можливість зменшення негативного впливу несприятливого середовища для виховання дитини, його повноцінного розвитку і виховання.

Суб'єктом сім'ї і сімейного виховання є особистість дитини (з моменту народження до досягнення 18-літнього віку). У системі сімейних відносин дитина не тільки відчуває вплив на неї батьків і старших членів сім'ї, але, у свою чергу, також активно впливає на батьків, членів сім'ї, їхній образ життєдіяльності і стиль сімейного виховання. При гуманістичному стилі сімейного виховання як процесі міжособистісної взаємодії батьків і дітей (суб'єкт-суб'єктивна взаємодія) створюються необхідні умови для самостійного повноцінного розвитку дитини як суб'єкта сімейної життєдіяльності, особистості, індивідуальності.

Основними задачами сімейного виховання на сучасному етапі розвитку України як суверенної держави є виховання в дітей гуманності (поваги до людей, співчуття і чуйності, доброзичливого відношення до них, турботи про їхнє благополуччя) і духовності (прагнення до освоєння багатств вітчизняної і світової культури, до формування загальнолюдських ідеалів добра, справедливості, чуйності, чесності і порядності, до свого способу життя на основі волі, моральності, культури, краси); виховання дитини свідомим громадянином-патріотом своєї Батьківщини, чесним трудівником, гарним сім'янином. Для їхнього рішення використовуються різноманітні шляхи, засоби і форми виховання, спрямовані на освоєння дітьми визначених знань і оволодіння практичними вміннями і навичками; методи виховання як сукупність способів виховних взаємодій батьків з дітьми, що допомагають останнім розвивати свою свідомість, почуття і волю, активно стимулюють (заохочують) формування досвіду поведінки, організацію самостійної життєдіяльності, повноцінний психофізичний, моральний і духовний розвиток.

Педагогічні проблеми сучасної молоді сім'ї

Цілеспрямоване та комплексне вивчення сучасного стану сімейного виховання в сім'ї дозволяє виділити найбільш актуальні педагогічні проблеми, вирішення яких потребує спеціальної підготовки батьків, фахової допомоги спеціалістів та наукового забезпечення на теоретичному та практичному рівнях, яке включатиме розробку концепції сімейного та родинного виховання, створення та впровадження в життя інтегрованих програм, спрямованих на допомогу сім'ї.

До таких педагогічних проблем відносяться, у першу чергу, відсутність єдиної стратегії виховання дитини, недооцінку етапу дошкільного віку в розвитку особистості, нерозуміння його самоцінності та унікальності, недостатню готовність молодих батьків до виконання виховної функції, причина якої криється в обмежених знаннях з вікової педагогіки, психології та фізіології, що виявляється в навичках догляду та вміннях спілкуватися з дітьми, в некритичному ставленні до особистої педагогічної діяльності та здатності до прогнозування виховного процесу в сім'ї і його наслідків. Як окремі педагогічні проблеми сім'ї розглядаються можливості батьків у користуванні методами сімейного виховання дошкільників, особистісну поведінку батьків, яка не завжди є педагогічно доцільною та спровоковану нею особистісну поведінку дітей, особливості первинної соціалізації, дитячої субкультури, вплив засобів масової інформації та індустрії розваг на формування особистості дитини. Ці проблеми ґрунтуються на рівні сформованості педагогічної культури молодих батьків, тому логічно постає проблема його підвищення.

Характерною особливістю сучасних сімей, зокрема молодих, є недостатня можливість якісно виконувати ряд своїх функцій (побутову, виховну, рекреативну тощо). Це спричинює складнощі внутрішньосімейних стосунків, зростання кількості конфліктів, порушення загального мікроклімату сім'ї. Ці та інші причини, а також невідповідність молоді до сімейного життя лежать в основі тенденцій формування виховної функції сучасної молоді сім'ї. На цей процес впливають:

– нуклеаризація - перетворення сім'ї, що складалась раніше з трьох-чотирьох поколінь у сім'ю з двох поколінь. Це значно послаблює можливості передачі соціального, у тому числі сімейного досвіду від старших поколінь;

– послаблення родинних зв'язків, урбанізація, територіальна розмежованість сімейних колективів, підвищена мобільність молоді у сфері професійних, побутових інтересів, дозволяють зменшувати можливості соціального контролю і знижують міру впливу батьківської сім'ї;

– зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління призводить до повної або часткової переоцінки досвіду сімейного життя, який має старше покоління;

– зменшення кількості дітей у сім'ї, орієнтація на одну дитину не дозволяють відтворити природну школу підготовки майбутніх батьків за рахунок співробітництва старших з меншими;

– збільшення кількості та складнощів побутових проблем, зайнятість жінок-матерів на виробництві послаблюють можливості їх впливу на дітей в умовах і засобами сім'ї;

– зниження віку молодят та збільшення кількості розлучень свідчать про недостатню їх готовність до виконання ролі чоловіка і дружини, батька і матері; про недооцінку ролі сім'ї в житті суспільства і кожної людини зокрема.

Аналіз сучасного стану виховання дітей в сім'ях дає підстави стверджувати, що існує велика кількість актуальних педагогічних проблем, до яких можна віднести відсутність стратегії та послідовності в методах і принципах виховання, недостатність педагогічної культури, проблеми первинної соціалізації дитини та усвідомлення батьками співвідношення природи і виховання кожної особистості, нестабільність емоцій сімейного спілкування, вплив інформативного кола та індустрії розваг на життя сім'ї.

Сутність культури взаємин батьків і дітей. Міжособистісні взаємини, варіанти взаємин. Типи взаємодії батьків і дітей.

Проблеми у взаєминах батьків і дітей, їх причини та наслідки для розвитку особистості дитини.

Сім'я – це мала соціальна група, яка має ряд особливостей:

1. Складається з поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їхніх дітей (власних або усиновлених), інших осіб, пов'язаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів.

2. Здійснює життєдіяльність на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності.

3. Виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства, відображає його моральні та духовні суперечності.

4. Як мала соціальна група і первинний колектив сім'я забезпечує: соціалізацію людини, самореалізацію особистості, захист від проблем.

5. Сім'я сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою

Успіх роботи з сім'єю забезпечується завдяки врахуванню її типу. Адже кожна родина, яка належить до того чи іншого типу, має свої типові особливості, а значить потребує різних видів соціальної допомоги, застосування певних форм і методів роботи.

Слід зазначити, що у науковій літературі типологія сімей достатньою мірою не розроблена, не визначені основні ознаки, які мають бути покладені в основу визначення типології сімей. Проте визначення типів сімей необхідне для практичної діяльності закладів освіти.

Доцільно визначати типи сімей залежно від їхніх функцій. Слід зазначити, що якусь конкретну сім'ю можна віднести до різних типів, залежно від того, під яким кутом зору її розглядати. Отже, виходячи з **основних функцій сім'ї**, можна назвати такі **типи родин**:

- за **рівнем матеріальної забезпеченості** сім'ї поділяють на бідні, малозабезпечені, забезпечені, багаті;
- за **професійною приналежністю, освітнім рівнем** – сім'ї робітників, службовців, акторів, вчителів та ін.;
- за **віком** – сім'ї неповнолітніх, студентські, молоді, сім'ї з дітьми певного віку, пенсіонерів;
- за **ставленням до релігії** – *баптистів, мусульман і т.д.*;
- за **особливими умовами сімейного життя** – *моряків, космонавтів, спортсменів, геологів та ін.*;
- за **складом (структурою)** сім'ї поділяють на: повні, неповні, прості нуклеарні (сім'я, яка живе окремо, ізольовано від батьків, інших родичів, з дітьми або без них), складні (батьки, діти, дідусі, бабусі); великі (батьківська пара, кілька дітей зі своїми сім'ями – три і більше подружніх пар);
- **повні сім'ї бувають таких видів**: з 1 дитиною, з 2-ма дітьми – одностатевими, з 2-ма дітьми – різностатевими, багатодітні – з 3-ма дітьми і більше, зі старшими членами сім'ї – бабусею, дідусем, зі зведеними дітьми, нерідними дітьми, усиновленими дітьми;
- **неповні сім'ї** бувають таких видів: чоловік і дружина, самотня мама, батьки розлучені, виховує один батько, виховує опікун.
- за **кількістю дітей в сім'ї**: бездітні, одnodітні, малодітні (2 дитини), багатодітні (3 дітей і більше віком до 16 років);
- за **однорідністю соціального складу**: однорідні (сім'я складається з представників однакових соціальних прошарків – робітничі сім'ї, інтелігентів, вчених і т.д.). Однорідних сімей налічують до 70 відсотків); різнорідні сім'ї (їх члени мають різну освіту, професію. У таких сім'ях у їх членів загальних інтересів менше);
- за **регіональними принципом** (міська, сільська, віддалена – проживає у важкодоступних, віддалених районах);
- за **тривалістю подружнього життя** – сім'ї молодят (до 1 року), з тривалістю подружнього життя від 1 до 3 років, від 3 до 5 років, від 5 до 10 років, від 10 до 20 років, від 20 до 25 років, від 25 до 30 років, від 30 років і більше. Деякі автори таку типологію розглядають дещо інакше і виділяють етапи життєвого циклу, що враховують тривалість спільного проживання й вік дитини: молоді сім'ї, з дітьми певного віку, пенсіонерів;
- **сім'ї за типом керівництва** – рівноправні, або демократичні; авторитарні (підпорядкування одного члена подружньої пари іншому);
- за **типом юридичних взаєностосунків** – побудовані на шлюбних стосунках; позашлюбні (співжиття без оформлення шлюбу); оформлені юридично, але проживають окремо (дистантні сім'ї);
- за **юридичними взаєностосунками батьків та дітей** – чоловік і жінка живуть з рідними дітьми; чоловік або жінка (чи обидва) мали дітей до вступу в шлюб (зі зведеними дітьми); сім'ї з усиновленими дітьми (опікунські сім'ї);
- за **якістю емоційно-психологічних взаєностосунків у сім'ї**: гармонійні; конфліктні; емоційно невірноважені; дезорганізовані (панує страх, культ сили); соціально неблагополучні (мають негативні взаєностосунки з морально-правовими нормами суспільства);
- **сім'ї зі специфічними проблемами** – з психічними та фізичними захворюваннями; правопорушників; алкоголіків, наркоманів; із захворюваннями на СНІД; зі схильністю до суїциду; інвалідів;
- **залежно від виконання виховної функції**: благополучні, неблагополучні, зовні благополучні, сім'ї групи ризику;

➤ **за матеріальною забезпеченістю сім'ї** класифікують так: з дуже високим матеріальним статком; високим матеріальним статком; середнім матеріальним статком (забезпечена); низьким матеріальним статком (малозабезпечена); нужденні (за рисою бідності);

➤ **за виховним потенціалом родини** поділяють на такі види: соціально здорова, благополучна у виховному відношенні; соціально здорова, але неблагополучна у виховному відношенні; соціально нездорова, неблагополучна у виховному відношенні; соціально нездорова, негативна у виховному відношенні;

➤ **за взаєминами між членами родини сім'я буває:** гармонійна; компромісна; хитлива; конфліктна; різко конфліктна; споживацька; виховуючи сильна, стійка чи хитка; виховуючи слабка з утратою контакту з дітьми і контролю над ними; слабка з постійно конфліктною атмосферою; слабка з агресивно-негативною атмосферою; маргінальна (з алкогольною, сексуальною деморалізацією, наркотичною залежністю); правопорушна; злочинна; психічно обтяжена;

➤ **за спрямованістю** бувають сім'ї, орієнтовані на: діяльність; спілкування; самозадоволення (егоїстична);

➤ **за соціально-правовою стійкістю** сім'ї поділяються на такі види: соціально стійка; соціально хитлива; асоціальна (її члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень); криміногенна.

Типології сім'ї на основі особливостей спілкування і міжособистісних стосунків

Більшість існуючих типологій сімей розроблено на основі виявлених особливостей спілкування і міжособових стосунків у родині, що зумовлюють певну взаємодію членів родинної групи і властиві тільки їй способи впливу подружжя один на одного і дітей. На цій основі сім'ї умовно поділяють на кілька полярних типів.

За ступенем включення членів родини в сімейні стосунки, їхньої емоційної духовної єдності розрізняють згуртовані (інтегровані) і роз'єднані (дезінтегровані) сім'ї. У перших кожний член родини відчуває себе повноцінним учасником сімейної взаємодії. Таким сім'ям властиві духовна та емоційна близькість, відповідальність один за одного, довір'я, тобто існує психологічна захищеність. Для роз'єднаних сімей характерна відособленість членів родини один від одного. Кожний живе ніби сам по собі, духовно й емоційно майже не пов'язаний з іншими членами родини. Звичайно, такий поділ сімей за ступенем згуртованості є умовним. Наприклад, існують сім'ї з досить високим ступенем згуртованості. Це так звані суперінтегровані сім'ї. Здебільшого такий тип взаємин характерний для неповних сімей (мати і дитина). За ступенем роз'єднаності виділяють частково дезінтегровані сім'ї. Вони складаються з родинних мікрогруп, у які входять не лише члени конкретної сім'ї, а й родичі з боку чоловіка чи дружини. У таких сім'ях хтось із її членів опиняється в ізоляції, ігнорується сімейною групою.

За характером психологічної й ціннісно-орієнтаційної єдності розрізняються гармонійні і дисгармонійні сім'ї. Перші, крім того, поділяються на природно і штучно гармонійні. Природно гармонійні сім'ї характеризуються збігом цілей, мотивів, емоційних і пізнавальних установок членів родинної групи, завдяки чому забезпечується їхня психологічна сумісність. У штучно гармонійних сім'ях злагода є результатом свідомих зусиль членів родини. У таких сім'ях помітне прагнення пристосуватися один до одного, іноді ціною обмеження власних потреб, привести їх у відповідність до вимог і запитів інших членів сімейної групи.

Дисгармонійним сім'ям притаманна розбіжність у системах ціннісних орієнтацій, потреб, мотивів і цілей членів родинної групи. Адаптація їх один до одного ситуативна. Рольові обов'язки в таких сім'ях нерідко виконуються примусово, що створює психологічне напруження в сімейному спілкуванні. Емоційна дистанція між чоловіком і жінкою та іншими

членами родини створює сприятливе підґрунтя для виникнення психологічної несумісності, а відтак, і міжособових конфліктів.

За ознакою комунікативних установок членів родини розрізняють корпоративні (прагматичні) і альтруїстичні типи сімей. У перших спілкування здійснюється на договірних, корпоративних засадах. У такій сім'ї кожний виконує покладені на нього обов'язки лише за умов, якщо інші виконують свої. Як правило, здійснюється жорсткий контроль за поведінкою кожного члена сім'ї, налагоджено систему позитивних і негативних санкцій для заохочення виконання рольових обов'язків. Сімейна група може мати подібні ціннісні орієнтації й бути психологічно сумісною та емоційно пов'язаною, але в її членів відсутня готовність поступитися власними інтересами заради спільного блага. Прагматичний принцип співжиття „що ти для мене, те й я для тебе” діє як у взаєминах подружжя, так і стосунках з дітьми та іншими родичами. Постійно вираховується, хто і скільки доклав зусиль до підвищення сімейного добробуту і що отримав натомість.

Психологічна рівновага в таких сім'ях дуже нестійка. Цінність кожного визначається тим, якою мірою він може задовольнити прагматичні установки інших. На цій основі досить легко виховується егоїстичний тип особистості з настановою „жити для себе”.

Спілкування в альтруїстичних сім'ях ґрунтується на свідомому визнанні кожним членом родини відповідальності за добробут інших. Поведінка членів родини часто йде врозріз з власними потребами і запитамі – за принципом „жити для інших”. Кожний у такій сім'ї є цінністю сам по собі, а не тому, що дає якусь користь, тобто створює для сім'ї матеріальний добробут і забезпечує їй високий соціальний статус та ін. Навіть члени сім'ї, які порушують прийняті в ній норми поведінки, не стають ізгоями, навпаки, їм усіляко допомагають знайти правильний шлях.

За кількістю і характером комунікативних зв'язків розрізняються відкриті і закриті сім'ї. У відкритих особистісна спрямованість не обмежується лише колом родинних інтересів та цілей. Члени родини включені в різні соціальні зв'язки. Специфікою відкритої сім'ї є прагнення до нових контактів. Завдяки цьому підвищується їх соціально-захисний потенціал. Вони мають можливість компенсувати невдачу в одній суспільній сфері переключенням своїх інтересів в іншу.

Закриті сім'ї є комунікативно самодостатніми. Кількість позасімейних соціальних контактів у них надто обмежена, і, як правило, вони не прагнуть до їх розширення. Головне – це твоя сім'я і родинні зв'язки, а все інше – тло, на якому проходить життя. Власна родина посідає перше місце в ієрархії родинних цінностей.

Залежно від адаптивних ресурсів сім'ї, її здатності пристосовуватися до мінливості умов життя виділяють гнучкі й інертні (консервативні) родини. Гнучкий тип сім'ї характеризується здатністю швидко переорієнтуватися, якщо цього вимагають нові умови життя. Інертні сім'ї, навпаки, консервативні щодо переоцінки й зміни вже усталених стандартів поведінки.

За характером розподілу влади виділяють сім'ї єдиновладні (авторитарні) і демократичні. У перших влада зосереджена в руках когось одного – чоловіка, дружини та ін. Згідно з цим найважливіші рішення приймаються тільки зі згоди цього члена родини. Соціологи за цим показником поділяють сучасні сім'ї на неопатріархальні і неоматріархальні. Для демократичних родин характерна або рівноправність усіх членів родини в прийнятті рішень, або функціональний розподіл влади: в одних сферах життя головну роль відіграє чоловік, в інших – жінка, у третіх – хтось із батьків подружжя чи старші діти.

Виділення авторитарних і демократичних типів сімей має істотне значення для оцінки ресурсів сімейною виховання, але за умов, коли відомі інші характеристики спілкування і міжособистісних стосунків. Так, в інтегрованих, гармонійних, емоційно об'єднаних, з альтруїстичними установками сім'ях питання розподілу влади взагалі не виникає. Сімейна ієрархія, яка склалася, сприймається членами родини як природна й оптимальна, незалежно від

того – авторитарна вона чи демократична. В дезінтегрованих сім'ях єдиновладдя може бути джерелом постійного психологічного напруження в родинних стосунках.

Класифікація сімей за наведеними шістьма полярними ознаками дещо умовна. Характеризуючи родину як той чи інший тип, беруть до уваги перевагу якоїсь однієї ознаки взаємин у сімейній групі й абстрагуються від усіх інших.

Отже, чисті сімейні типи – це наукова абстракція, яка потрібна для розуміння суті явища. В житті звичайно трапляються змішані типи, у яких взаємини характеризуються поєднанням різних ознак у певному співвідношенні.